

e-ISSN: 2148-4899

Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Pamukkale University Journal of Divinity Faculty

Bahar/Spring, 2022, 9 (1), 237-253

EL-KAZVÎNÎ'NİN TELHÎŞÜ'L-MİFTÂH İSİMLİ ESERİNDE İLTİFÂT SANATI

The Art of Flattery in al-Kazvîni's Telhîşü'l-Miftâh

Recep KIRCI

Dr. Öğretim Üyesi, Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Arap Dili ve Belagatı Anabilim Dalı,
recep_k_03@hotmail.com, ORCID: 0000-0003-0893-6885.

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types:	Araştırma Makalesi/ Research Article
Geliş Tarihi / Received:	21/03/2022
Kabul Tarihi / Accepted:	26/05/2022
Yayın Tarihi / Published:	30/06/2022
Cilt / Volume:	9
Sayı / Issue:	1
Sayfa / Pages:	237-253

Atıf / Cite as: Kırıcı, Recep. "el-Kazvîni'nin Telhîşü'l-Miftâh İsimli Eserinde İltifât Sanatı" (The Art of Flattery in al-Kazvîni's Telhîşü'l-Miftâh). *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi-Pamukkale University Journal of Divinity Faculty* 9/1 (2022), 237-253. Doi: <https://www.doi.org/10.17859/pauifd.1091005>.

İntihal / Plagiarism: Bu makale, Ithenticate intihal tarama programı ile taranmıştır. Ayrıca iki hakem tarafından da incelenmiştir. / This article has been scanned with Ithenticate plagiarism screening program. Also this article has been reviewed by two referees.

www.dergipark.gov.tr/pauifd

2148-4899

Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (PAUİFD), 9 (1) 2022: 237- 253
EL-KAZVÎNÎ'NİN TELHÎŞÜ'L-MİFTÂH İSİMLİ ESERİNDE İLTİFÂT SANATI*

Recep KIRCI**

Öz

Bu çalışmada hicri VIII. yüzyıl Arap dili âlimlerinden Hatîb el-Kazvî'nin Telhîşü'l-Miftâh isimli eserinde iltifât sanatına bakışı incelenecektir. el-Kazvî'nin Telhîşü'l-Miftâh'ın başında bu alanda yazılan meşhur eserlerin en iyisinin es-Sekkâkî'nin Miftâhu'l-'ulûm isimli eserinin üçüncü kısmı olduğunu ifade eder. el-Kazvî, bununla beraber es-Sekkâkî'nin eserinin bazı yönlerden eksik olduğunu bildirip kendi eserinin, bu eksikleri gidermeye yönelik kaleme alındığını bildirir. es-Sekkâkî, ve el-Kazvî, meânî ilmine dair yazdıkları eserlerinde, edebî sanatlarından biri olan iltifâta yer vermişlerdir. Bu çalışmada el-Kazvî'nin, Telhîşü'l-Miftâh isimli eserinde ele aldığı iltifât sanatında es-Sekkâkî'den ne derece etkilendiği, konuya ilişkin hangi değerlendirmeleri yaptığı ve ne gibi eleştiriler getirdiği konu alınacaktır. Çalışmanın amacı, iltifât sanatı konusunda el-Kazvî'nin ortaya koyduğu fikrin meânî ilmi alanına herhangi bir katkı sunup sunmadığı ve es-Sekkâkî'den ne derece etkilendiğini ortaya belirlenmeye çalışıldı. Bu noktada öncelikle iltifât konusu el-Kazvî'nin eserinden takip edildi, sonra aynı konu es-Sekkâkî'nin eserinden incelendi ve son olarak her iki eserin iltifât konusunu nasıl ele aldıkları karşılaştırıldı. Ayrıca el-Kazvî'nin eseri incelenirken şerhlerden de yararlanıldı.

Anahtar Kelimeler: Arap Dili, Belâgat, el-Kazvî, Telhîşü'l-Miftâh, İltifât.

The Art of Flattery in al-Kazvî's Telhîşü'l-Miftâh

Abstract

In this study, the view of the art of flattery in one of the 20th-century Arabic language scholars VIII. Hatîb el-Kazvî's book called Telhîşü'l-Miftâh, was examined. Al-Kazvî states at the beginning of Telhîşü'l-Miftâh that the best of the famous pieces of the art written in this field is the third part of es-Sekkâkî's Miftâhu'l-'ulûm. Al-Kazvî, however, states that es-Sakkâkî's study is insufficient in some aspects, and his study was recreated to make up for these deficiencies by himself. es-Sekkâkî and al-Kazvî included the art of flattery, which is one of their semantics, in their studies on the science of meaning. The subject of this study was examined to comprehend to what extent al-Kazvî was influenced by es-Sekkâkî in the art of flattery, which he discussed in his study named Telhîşü'l-Miftâh, what evaluations he made on the subject and what criticisms he brought. The study aims to reveal whether al-Qazvini's idea on the art of

* Yazar makalede *Etik Kurul İzni* gerektirecek bir durum bulunmadığını ve bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

** Dr. Öğretim Üyesi Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Arap Dili ve Belagatı Anabilim Dalı, recep_k_03@hotmail.com, ORCID: 0000-0003-0893-6885.

flattery made any contribution to the field of semantic science and to what extent he was influenced by es-Sekkâkî. At this point, firstly, the subject of the art of flattery was followed from the study of al-Kazvîni, then the same subject was examined within the scope of the study of es-Sekkâkî, and finally how both scholars studied the art of flattery was analyzed. While studying the al-Kazvîni's study, annotations were also used.

Keywords: Arabic Language, Rhetoric, el-Kazvîni, Telhîşü'l-Miftâh, Flattery.

Structured Abstract

The usage of the words under the rules is expressed as muktezâ-i zahir in the Arabic language. However, for a reason that has the purpose of eloquence, it is possible to go beyond the muktzah-i zahir. However, since this output has the purpose of rhetoric, it is in accordance with the muktzah-i halal. If one goes beyond the muktzah-i zahir without serving any positive purpose, this word ceases to be eloquent. When we look at the studies of es-Sekkâkî (d. 626/1229) and al-Kazvîni (d. 739/1338), we see that the places that go beyond the muktzah-i zahir are based on a justification. The art of flattery in the science of rhetoric is also one of the places where the muktezâ-i zâhir goes beyond. However, due to its positive effect on the addressee, the art of flattery was accepted in places suitable for the law. As a matter of fact, ez-Zemahşeri (d. 538/1144) expresses the effects of compliment on the addressee as "The word should move from one style to another than to continue in a single style" in terms of keeping the listener's attention alive and arousing his attention, while es-Sekkâkî made similar statements. One of the famous studies written in the field of rhetoric is al-Kazvîni's Telhîşü'l-Miftâh. Al-Kazvîni states at the beginning of Telhîşü'l-Miftâh that his study is in the form of a summary of the third part of es-Sekkâkî's Miftâhu'l-'ulûm. However, el-Kazvîni states that there are some deficiencies and unnecessary redundancies in es-Sekkâkî's study, unnecessary redundancies are thrown away in his study, and the places that need explanation are explained, as well as original thoughts that were not found in previous studies. It deals with the first scientific and scientific issues of Telhîşü'l-Miftâh. One of the subjects of scientific meaning is the situation of musnad ilayhin. The author has included the art of flattery in this chapter. In this study, al-Kazvîni's handling of the art of flattery in his study named Telhîşü'l-Miftâh and its different aspects from es-Sekkâkî and its contribution to the science of me'ânî will be investigated. We aim to determine to what extent the thought of al-Kazvîni at the beginning of his study is reflected in his study, to determine whether he has put forward an original idea about the art of flattery, and to contribute to the field of Arabic language and rhetoric by revealing his contributions to the science of flattery. In our country, different studies have been carried out in the style of articles on the subject of the art of flattery. The difference between our study and these is al-Kazvîni's way of handling the art of flattery and its difference from es-Sekkâkî's study. The study consists of an introduction, two main sections, and a conclusion. In the first part, al-Kazvîni's life, studies, and his study named Telhîşü'l-Miftâh, which is accepted as the main source for this study, will be discussed. In the second part, the art of flattery in general and al-Kazvîni's handling of the art of flattery in the study named Telhîşü'l-Miftâh and its difference from the art of flattery in es-Sekkâkî's study will be examined. At this point, firstly, the subject of the art of

flattery from al-Kazvî'n's study will be followed, then the place of the same subject in es-Sek'âkî's study will be determined and inferences will be made by comparing and analyzing the subjects related to the art of flattery between the two studies. al-Qazvini hijri VIII. He is one of the important rhetoric scholars of the century. His study named Telhîşü'l-Miftâh, which includes subjects related to rhetoric was influential in his period and the following periods. Although this study, on which many commentaries and annotations were written, was written as a summary of the third part of es-Sekkâkî's Miftâhu'l-'ulûm, it also includes the rules of rhetoric that the previous ones did not mention, according to the author's statement. Telhîş consists of a preface, three sciences, and an epilogue. Within the first of three science, scientific and spiritual subjects were discussed. After mentioning the situations of the musnad ilayhin, which is among the scientific and substantive subjects, the places where the muktezâ-i zahir is out of reach were mentioned in theology. One of the places where the muktezâ-i zâhir goes out is the art of flattery. In the study, since he did not add anything other than what the previous rhetoricians had mentioned it cannot be said that al-Kazvini contributed to the semantics within the context of the art of flattery. Again, the issues related to the art of flattery in the study are a summary of the subject of the art of flattery in es-Sekkâkî's study called Miftâhu'l-'ulûm. However, unlike es-Sakkâkî, he stated that the definition of rhetoric scholars in the definition of the art of flattery is narrower than es-Sakkâkî's definition. Besides, the method followed by al-Kazvî'nî while examining the subject of the art of flattery is better than es-Sekkâkî in our opinion because it was written by first mentioning the rule and then the example. So the rules and examples are in place. For this reason, it can be stated that Telhîşü'l-Miftâh is a book to be recommended to those who want to learn the art of flattery.

Keywords: Arabic Language, Rhetoric, el-Kazvî'nî, Telhîşü'l-Miftâh, Flattery.

GİRİŞ

İnsanlar arası sağlıklı iletişim araçlarından biri dildir. Dilin sağlıklı iletişim aracı olması ile anlatılmak istenen, konuşanın maksadını karşı tarafa aktarırken doğru ve anlaşılır bir şekilde ifade etmektir. Bu yüzden insan, meramını anlatırken özenle ve kelimeleri seçerek düzgün cümlelerle karşı tarafın anlayacağı üsluba dikkat etmelidir. Bir diğer husus da uzun konuşmalarda karşı tarafı usandırmadan ona hitap etmektir. Bunun yanı sıra söylenen sözde önemli hususlardan birisi de Arap dili belâgatinde muktezâ-i hâl olarak ifade edilen sözün yerine ve muhatapına uygun kullanılmasıdır. Sözün bağlama ve muhatabın durumuna uygun bir şekilde kullanılması Arap dilinde muktezâ-i zâhir olarak ifade edilmektedir. Ancak belâgat amacı taşıyan bir sebepten dolayı muktezâ-i zâhirin dışına çıkılabilir. Fakat bu çıkış belâgat amacı taşımasından dolayı muktezâ-i hâl¹ uygun olur. Şayet herhangi bir olumlu amaca hizmet etmeden muktezâ-i zâhirin dışına çıkılırsa bu söz belâğ olmaktan çıkar. Nitekim es-Sekkâkî (ö.

¹ Bkz. Mukteza-i hal: Duruma göre. İcabına göre. Hal ve vaziyetin gerektirdiğine göre. Abdullah Yeğin vd., *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Büyük Lügat*, (İstanbul: Türdav 997) 669.

626/1229) ve el-Kazvî'nin (ö. 739/1338) eserlerine baktığımızda muktezâ-i zâhirin dışına çıkılan yerlerin bir gerekçeye dayandırıldığını görmekteyiz.² Belâgat ilmindeki iltifât sanatı da muktezâ-i zâhirin dışına çıkılan yerlerdendir. Bununla beraber muhatap üzerindeki olumlu etkisi nedeniyle iltifât sanatı muktezâ-i hâle uygun yerlerden kabul edilmiştir. Nitekim iltifâtın muhatap üzerine etkilerini ez-Zemahşerî (ö. 538/1144), dinleyicinin ilgisini canlı tutmak ve dikkatini uyandırmak açısından "Sözün bir üsluptan başka bir üsluba intikali tek bir üslupta devam etmesinden daha iyidir" şeklinde ifade ederken es-Sekkâkî de benzer ifadelerle yer vermiştir.³

Belâgat alanında yazılan meşhur eserlerden birisi el-Kazvî'nin *Telhîşü'l-Miftâh* isimli eseridir. el-Kazvî *Telhîşü'l-Miftâh*'ın başında eserinin es-Sekkâkî'nin *Miftâhu'l-'ulûm* isimli eserinin üçüncü kısmının özeti şeklinde olduğunu ifade etmektedir. Ancak el-Kazvî, es-Sekkâkî'nin eserinde bazı eksiklik ve lüzumsuz fazlalıklar bulunduğunu, kendi eserinde ise lüzumsuz fazlalıkların atıldığını ayrıca izaha muhtaç yerlerin de açıklandığını, bunun yanı sıra önceki eserlerde bulunmayan özgün düşüncelerin de eserinde yer aldığını ifade etmektedir. *Telhîşü'l-Miftâh*'ın birinci fenni, ilmi meânî konularını ele almaktadır. İlmi meânînin konularından biri müsnedün ileyhin durumlarıdır. Müellif bu bâbta iltifât sanatına yer vermiştir. Bu çalışmada, el-Kazvî'nin *Telhîşü'l-Miftâh* isimli eserinde iltifât sanatını ele alış ve bunun es-Sekkâkî'den farklı yönleri, meânî ilmine katkısı araştırılacaktır. Amacımız el-Kazvî'nin eserinin başında söylediği düşüncenin eserine ne derece yansıdığını tespit etmek, iltifât sanatı konusunda özgün fikir ortaya koyup koymadığını tespit etmek ve iltifât sanatı konusunda meânî ilmine katkılarını ortaya koyarak Arap dili ve belâgatı alanına bir nebze de olsa katkıda bulunmaktır. Ülkemizde iltifât konusuyla ilgili makale tarzında farklı çalışmalar yapılmıştır.⁴ Bu çalışmalarda genellikle iltifât sanatının klasik dönem eserlerindeki tanımı, tarihi seyri, günümüzde iltifât sanatı ve iltifât tasnifi gibi konular ele alınmıştır. Bizim çalışmamızın bunlardan farkı el-Kazvî'nin iltifât sanatını ele alış biçimi ve es-Sekkâkî'nin çalışmasından farklıdır. Çalışma bir giriş, iki ana bölüm ve sonuçtan meydana gelmektedir. Birinci bölümde el-Kazvî'nin hayatı, eserleri ve bu çalışma için temel kaynak kabul edilen *Telhîşü'l-Miftâh* isimli eseri ele alınacaktır. İkinci bölümde genel olarak iltifât sanatı ve *Telhîşü'l-Miftâh* isimli eserde el-Kazvî'nin iltifâtı ele alış ve es-Sekkâkî'nin eserinde yer alan iltifâttan farkı incelenecektir. Bu noktada öncelikle el-Kazvî'nin eserinden

² Ebû Ya'kûb Sirâcüddîn Yûsuf b. Ebî Bekr (b.) Muhammed b. Alî el-Hârizmî es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm*, (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye 1435/2014), 2964-304; Ebû'l-Meâlî Celâlüddîn el-Hatîb Muhammed b. Abdirrahmân b. Ömer b. Ahmed el-Kazvî eş-Şâfiî, *Telhîşü'l-Miftâh*, (İstanbul: Şifa Yay. 2017), 85-94.

³ Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, Beyrut: Dâru İhyâi Tûrâsî'l-Arabî 1424/2003), 11; Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm*, 296.

⁴ Bkz. Ahmet Yüksel, "Arap Dilinde İltifat Sanatının Tarihi Seyri", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 28 / 28 (Şubat 2010): 63-85; Muhittin Eliaçık, "İltifat Sanatı Üzerine Bir İnceleme", *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi* 6/85, (Aralık 2018), 1-6.

iltifât konusu takip edilecek, daha sonra aynı konunun es-Sek'âkî'nin eserindeki yeri tespit edilip iki eser arasındaki iltifât ile ilgili konular karşılaştırılıp tahlil edilerek çıkarımlar yapılacaktır.

1. el-Kazvî'nin Hayatı ve Eserleri

el-Kazvî'nin asıl adı Ebü'l-Meâlî Celâlüddîn el-Hatîb Muhammed b. Abdirrahmân b. Ömer b. Ahmed el-Kazvî eş-Şâfiî olup 666/1286'da Musul'da doğup 739/1338'da⁵ Şam'da vefat etmiş ve Mekâbirü's-sûfiyye kabristanlığına defnedilmiştir. Kazvî olarak tanınması, daha önceleri Kazvî'de ikamet eden dedelerinden dolayıdır. Kendisi Arap asıllı olup soyu Me'mûn'ün (ö. 218/833) kumandanlarından Ebû Dülef el-İclî'ye (ö. 225/839 [?]) dayanır.⁶

Temel dinî bilgileri babasından öğrenen Kazvî yirmili yaşlarında, o dönemlerde, Rum diyarı olarak ifade edilen Tokat ili Niksar ilçesine kadı olarak atanmıştır.⁷ Babasının vefatının ardından abisi ile beraber Şam'a göç etmiş⁸ ve orada devrin önde gelen alimleri; İzzeddin el-Fârûsî, Şehâbeddin el-Erbîlî, Süleyman b. Hamza el-Makdisî, Alemüddin el-Birzâlî ve Şemseddin el-Eykî'den aklî ve naklî ilimler tahsil etmiştir. Nâsiriyye, Sâlihiyye ve Kâmiliyye gibi farklı medreselerde Arap dili ve belâgatı, kelam, hadis, fıkıh, usûl, tefsir gibi alanlarda çok sayıda öğrenci yetiştirmiştir. Kazvî ders vermenin yanı sıra hicri 706 yılında Emeviyye camiine vaiz olarak atanmış⁹ ve orada uzun süre vaizlik yaptığı için Hatîb veya Hatîbü-Dımaşk olarak anılmıştır.¹⁰ Farklı konularda çalışmaları olan müellif'in eserlerinden bazıları şunlardır: *Telhîşü'l-Miftâh*, *el-Îzâh*, *eş-Şezrû'l-mercânî min şî'ri'l-Errecânî*, *Şerhu Lâmiyyeti's-Sâvî fi'l-'arûz*.¹¹

2. *Telhîşü'l-Miftâh* İsimli Eser

Hatîb el-Kazvî, kendisinin kaleme aldığını bildirdiği ve *Telhîşü'l-Miftâh* ismini verdiği bu eser fesahat ve belâgat konularını ele almaktadır. Adı geçen eser isminden de anlaşılacağı üzere, es-Sekkâkî'nin *Miftâhu'l-'ulûm* isimli eserinin üçüncü kısmının özeti mahiyetindedir. Kazvî bu konuyu eserinde şu şekilde ifade eder:

⁵ Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî, *ed-Dürerü'l-kâmine*, (Beyrut: Dâru İhyâi Tûrâsi'l-Arabî, 1349), 4/5.

⁶ Şevki Dayf, *el-Belâğa: Tetavvür ve târih*, (Kahire: Dâru'l-Meârif, 2008), 335.

⁷ İbn Hacer el-Askalânî, *ed-Dürerü'l-kâmine*, 4/3.

⁸ Dayf, *el-Belâğa: Tetavvür ve târih*, 335.

⁹ Ebü's-Safâ (Ebû Saîd) Salâhuddîn Halîl b. İzziddîn Aybeg b. Abdillâh es-Safedî, *A'yânü'l-'aşr ve a'vânü'n-naşr*, thk. Ali Ebû Zeyd vd., (Beyrut-Dımaşk: Dâru'l-Fikri'l-Muâsır, 1418/1998), 4/493; Askalânî, *ed-Dürerü'l-kâmine*, 4/3.

¹⁰ İsmail Durmuş, "Kazvî", *TDV İslam Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yay. 2002), 25/156-157.

¹¹ Safedî, *A'yânü'l-'aşr*, 4/493; Durmuş, "Kazvî", 25/156-157.

Ebu Yakub Yusuf es-Sekkâkî'nin telif ettiği *Miftâhu'l-ʿulûm* isimli eserin üçüncü kısmı belâgat konusunda yazılan meşhur eserlerin en faydalısı ve en çok kural içerenidir. Ne var ki bu eser; haşv (gereksiz uzatma), tatvîl (yararsız ve belirsiz fazlalık) ve ta'kîd'den (lafız veya manadaki karışıklık) arınmış değildir. Bu nedenle (tatvîlden dolayı) kısaltılmaya, (ta'kîdden dolayı) açıklamaya (haşivden dolayı) tecrîd/ayıklanmaya muhtaçtır. Durum böyle olunca *Miftâhu'l-ʿulûm*'un üçüncü kısmında bulunan kuralları içeren ve gerekli şahitleri barındıran muhtasar/özet bir eser telif ettim."¹²

Müellif eserinin muhtasar olduğunu ifade etmekle beraber okurların konuları daha iyi anlamaları için bazı emekler sarf ettiğini ve bunun yanında daha önce hiç kimsenin değinmediği bir kısım belâgat konularına da eserinde yer verdiğini bildirir.¹³ Bu ifadelerden adı geçen eserde, belâgat konularına dair özgün bilgilerin bulunduğunu da anlıyoruz.

el-Kazvînî *Telhîşü'l-Miftâh* isimli eserini bir mukaddime, üç fen ve bir hâtimedden meydana getirmiştir. Mukaddime kısmında fesahat ve belâgatı, birinci fende ilmi meânîyi, ikinci fende ilmi beyânı, üçüncü fende ilmi bedî'i, hatimede ise serikâtı şî'riyye ve ilgili konuları ele almıştır. İlmi meânî, Arapça sözün muktezâ-i hâle uygun olan halleri kendisi ile bilinen ilimdir, İlmi Beyân, bir manayı, lafzı açıklığa kavuşturmak için farklı yollarla ifade etmektir, İlmi Bedî' ise muktezâ-i hâle mutabakat ve lafzın açıkça delaletine riâyet ettikten sonra kelamın güzelleştirme vecihleri kendisi ile bilinen ilimdir şeklinde tanımlanmıştır.¹⁴

Telhîşü'l-Miftâh üzerine birçok şerh ve haşiyeler yazılmıştır. Bunların ilkinin Kazvînî kendisi yazmış ve esere açıklama anlamında *el-İzâh* adını vermiştir. İleriki dönemlerde belâgat çalışmalarının şerh, hâşiye şeklinde bu iki eser üzerine yoğunlaştığı ifade edilmektedir.¹⁵ *Telhîşü'l-Miftâh* üzerine yazılan şerhlerden matbu olanların bazıları şunlardır:

1. et-Teftâzânî (ö. 792/1390), *el-Muṭavvel şerhu Telhîşi Miftâhi'l-ʿulûm*,¹⁶

2. et-Teftâzânî, *Muḥtaşarü'l-meʿânî*.¹⁷

2. İbn Arabşâh el-İsferâyînî (ö. 854/1450), *el-Eṭvel Şerhu Telhîşü'l-Miftâhu'l-ʿulûm*.¹⁸

¹² Kazvînî, *Telhîşü'l-Miftâh*, 8-9.

¹³ Kazvînî, *Telhîşü'l-Miftâh*, 9-10.

¹⁴ Kazvînî, *Telhîşü'l-Miftâh*, 26-248-342.

¹⁵ Durmuş, "Kazvînî", 25/156-157.

¹⁶ Sa'düddîn Mes'ûd b. Fahriddîn Ömer b. Burhâniddîn Abdillâh el-Herevî el-Horâsânî et-Teftâzânî, *el-Muṭavvel şerhu Telhîşi Miftâhi'l-ʿulûm*, (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1422/2001).

¹⁷ Sa'düddîn Mes'ûd b. Fahriddîn Ömer b. Burhâniddîn Abdillâh el-Herevî el-Horâsânî et-Teftâzânî, *Muḥtaşarü'l-meʿânî*, (İstanbul: Şifa Yay.,2017).

¹⁸ Ebû İshâk İsamüddîn İbrâhîm b. Muhammed b. Arabşâh el-İsferâyînî, *el-Eṭvel Şerhu Telhîşü'l-Miftâhu'l-ʿulûm*, (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2001).

3. Abdünnâfi İffet Efendi (ö. 1890), *en-Nef'u'l-mu'avvel fî tercemeti't-Telhîş ve'l-Muṭavvel*.¹⁹Söz konusu eser *Telhîş* ve *el-Muṭavvel*'in Osmanlıca tercümesi olmakla beraber aynı zamanda şerh mahiyetinde kaleme alınmıştır.

4. Selim Köroğlu, *Geniş İzahlı Telhis Tercümesi*.²⁰

Telhîşü'l-Miftâh yazıldığı günden itibaren farklı dillere tercüme edilmiştir. Tercüme edildiği dillerden birisi de Osmanlı Türkçesi ve günümüz Türkçesidir. Osmanlı Türkçesine aktarılan eserlerden bir kısmının müellifi bilinirken bir kısmının müellifi bilinmemektedir. Müellifi bilinen Osmanlıca tercümelemlerden bazıları; Altıparmak Mehmed Efendi, *Şerh-i Telhîsu'l-Miftâh*, Arûzî Mehmed Bosnavî, *Tercüme-i Ebyât-ı Telhîs*, Abdülganî el-Gürânî: *Tercüme-i Dîbâce-i Telhîs-i Miftâh*, Vak'anüvîs Halîl Nûrî, *Matla'ü'n-Nûr* ve benzerleridir.²¹ Günümüz Türkçesine de aktarılan eser için yazılan tercümelemlerden bazıları; Mehmed Fahreddin Dinçkol, *Telhis (Meani-Beyan-Bedi) Kur'an Edebiyatı*, Nevzat H. Yanık, Mustafa Kılıçlı, M. Sadi Çögenli, *Telhîs ve Tercümesi Kur'an'ın Eşsiz Belâgatıdır*.

Müellifi bilinmeyen bir Osmanlı tercümesi üzerine (*Tercüme-i Telhîs-i Miftâh*) Ahmet Akdağ tarafından "Telhîşü'l-Miftâh'ın Beyân Bölümünün Mütercimi Bilinmeyen Bir Tercümesi" başlıklı makale yayınlanmıştır.²²

2.1. İltifât Sanatı

İletişimde bir kelamı veya anlamı muhataba doğru ve etkin biçimde yansıtmak için, özellikle İslâmî ilimlerin yorumlanması bağlamında birtakım edebî sanat yöntemleri geliştirilmiştir.²³ Bu sanatlardan biri de İltifât sanatıdır. Arapça (لفت) kelimesinin (افتعال) kalıbından masdar olan iltifât kelimesi yönelme, yüzünü çevirme, dönme, ilgi, dikkat, özen, itibar etme gibi anlamlara gelmektedir.²⁴ İlk defa Asmaî'nin (ö. 216/831) kullandığı ifade edilen bu sanatın Asmaî'den önce veya kendi döneminde âlimler tarafından kullanıldığı da bildirilmektedir.²⁵ Belâgat ilmindeki güzel sanatlardan biri kabul edilen iltifâtın klasik ve modern dönemlerde farklı

¹⁹ Abdünnâfi İffet Efendi, *en-Nef'u'l-muavvel fî tercemeti't-Telhîs ve'l-Muṭavvel*, (İstanbul: Matbaai Âmire, 1289).

²⁰ Selim Köroğlu, *Geniş İzahlı Telhis Tercümesi*, (İstanbul: Kitap Kalbi Yayıncılık, 2017).

²¹ Mücahit Kaçar, "Muhtasar Bir Belâgat Metni: Mefhûmu't-Telhîs" *Journal of Turkish Language and Literature* 1/2 (2015), 47-48.

²² Ahmet Akdağ, "Telhîşü'l-Miftâh'ın Beyân Bölümünün Mütercimi Bilinmeyen Bir Tercümesi", *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 5/3 (2016).

²³ Mehmet Yenice, *Klasik ve Çağdaş Dönemlerde Anlam Bileşenleri*, (Ankara: İlahiyât Yayınları, 2021), 75.

²⁴ Ebü't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb b. Muhammed el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-muḥîṭ*, Beyrut: Dâru İhyâ Tûrâsî'l-Arabî,1417/1997), 1/257; Muslihuddin Mustafa, *Ahterî-i Kebîr*, (İstanbul: Matbaa-i Âmire 1310) 238; Serdar Mutçalı, *Arapç-Türkçe Sözlük*, (İstanbul: Dağarcık Yay.2012), 830.

²⁵ Durmuş, "İltifât", 22/152; Yüksel, "Arap Dilinde İltifât Sanatının Tarihi Seyri Üzerine Bir İnceleme", 67-68.

dilciler tarafından çeşitli şekillerde tanımlanmıştır. Klasik dönemde yapılan iltifât tanımlarından bazıları:

ez-Zemahşerî (ö. 538/1144): Gâibden muhatapa, muhatapdan gâibe ve gâibden mütekellime dönmektir.²⁶

Fahreddîn er-Râzî (ö. 606/1210): Gâibten muhatapa dönmek veya bunun tersidir.²⁷

İbn'ü-Nâzım (ö. 686/1287): Mütekellim, muhatap ve gâibten her birinin diğerine nakledilmesidir.²⁸

et-Tîbî (ö. 743/1343): Bir nükteden dolayı mütekellim, muhatap ve gâib olan üç yoldan birinden diğerine intikal ederek bir mefhumu ifade etmektir.²⁹

Modern dönemde ise iltifât “Bir ifadede sözün yönünü birdenbire değiştirerek üslûp farklılığı meydana getirme anlamında edebî sanat”³⁰ veya “Bir üsluptan başka bir üsluba intikal etmek veya bir üslubu bırakıp başka bir üsluba geçmek”³¹ olarak tanımlanmaktadır el-Merâgî (ö. 1952) iltifât sanatı hakkında;

Belâgat sanatlarından. Zevki selîm ve vicânî sâdık kişiler ona sahip olur. Bu sanatı ihitva eden metinleri anlamak zor olduğu için Şecâatü'l-'Arabiyye lakabıyla anılır. İltifât: üç yoldan (mütekellim, muhatap ve gâib) biriyle bir şeyden bahsettikten sonra aynı şeyden bu üç yoldan diğeri ile bahsetmektir. Bunun altı farklı şekli vardır.³² şeklinde ifadelerde bulunmaktadır.

İltifat sanatı için yapılan tanımları değerlendirdiğimizde klasik dönemde yapılan tanımlar, birbirine benzer lafız ve anlamlarla aynı manayı ifade ederken et-Tîbî'nin yaptığı tanım (لنكتة) kaydıyla diğerlerinden ayrılmaktadır. Dolayısıyla o, iltifâtın tanımını yaparken amacına da bir nebze vurgu yapmıştır. Bu şekilde yapılan tanımlamanın iltifâtı edebi sanat olma noktasında daha iyi ifade ettiğini düşünmekteyiz.

²⁶ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 11.

²⁷ Ebû Abdillâh (Ebû'l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî et-Taberistânî, *Nihâyetü'l-icâz fî dirâyeti'l-i'câz*, thk. Nasrullâh Hacı Müftüoğlu, (Beyrut: Dâru Sâdır 1424/2004), 172.

²⁸ Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Muhammed b. Abdillâh b. Mâlik ed-Dımaşkî eş-Şâfî, *el-Mişbâh fî'l-meâ'nî ve'l-beyân ve'l-bedî'*, thk. Hüsnî Abdülcilil Yûsuf, Kahire, Mektebetü'l-Âdâb 1409/1989), 30.

²⁹ Ebû Muhammed Şerefüddîn Hüseyin b. Abdillâh b. Muhammed et-Tîbî, *et-Tibyân fî'l-me'ânî ve'l-beyân*, thk. Abdüssettâr Hüseyin Zemût, (Kahire: Câmîatü'l-Ezher, 1397/1977), 158.

³⁰ İsmail Durmuş, “İltifât”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yay., 2000), 22/152.

³¹ Ahmet Yüksel, “Arap Dilinde İltifat Sanatının Tarihi Seyri Üzerine Bir İnceleme”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 28 (2010), 65.

³² Ahmed Mustafa Merâgî, *Ulûmü'l-belâğa*, (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1414/1993), 141.

Modern dönemde yapılan iltifat tanımlarında üslup değişikliği üzerinde durulurken el-Merâğî'nin yaptığı tanımda klasik dönemin izleri görülmektedir. Yani üç yoldan birinden diğerine intikal söz konusudur.

Bu tanımlardan yola çıkarak iltifât, bir mananın üç yoldan (mütekellim, muhatap ve gâib) biri ile ifade edildikten sonra bir nükteden dolayı tekrar üç yoldan diğerine intikal ederek farklı bir üslupla dile getirilmesidir şeklinde tanımlanabilir.

İltifât, belâgat konuları içerisinde yer almakla beraber iltifâtı, ez-Zemahşerî, ilmi beyanın konuları arasında,³³ es-Sekkâkî, el-Kazvî ve İbn Nâzım, ilmi meânînin konuları arasında,³⁴ et-Tîbî ise ilmi bed'î'nin konuları arasında³⁵ yer vermiştir.

2.2. el-Kazvî'nin *Telhîşü'l-Miftâh* İsimli Eserinde İltifât Sanatı

el-Kazvî, *Telhîşü'l-Miftâh*'ın birinci fenninde (bölümünde) ilmi meânî'yi ele alırken öncelikle bu ilmi tanımlayıp sekiz kısım olduğunu ifade etmiştir. Bu sekiz kısımdan ikincisi, müsnedi ileyhin durumlarına dair bilgiler içermektedir. Bunlar; müsnedi ileyhin hazfî, zikri, marife ve nekre kılınması, mevsuf olması, tekîd edilmesi, kendisinden bedel kılınması, müsneden önce zikredilmesi, müsneden sonra zikredilmesi gibi konulardır. Müellif bu konuları anlattıktan sonra "*bazı durumlarda kelimeler muktezâi zâhirin hilâfına çıkarılır*" açıklamasında bulunur ve sonrasında iltifât sanatını ele almaya başlar. Çalışmada buradan itibaren el-Kazvî'nin iltifât sanatı konusunda verdiği bilgiler ile es-Sekkâkî'nin aynı konuya dair verdiği bilgiler karşılaştırılarak anlatılacaktır.

el-Kazvî iltifât konusunu yukarıda ifade edildiği gibi *Kelâmın Muktezâi Zâhirin Hilâfına Çıkarılması* başlığı altında ele alır. Müellif ilk olarak zamirin ismi zâhir yerine getirilebileceğini ifade edip örnekler verir. Daha sonra da bunun amacını, konunun muhatapın zihninde daha iyi yer etmesi olarak açıklar. Zira kişi zamirden bir şey anlamazsa onu anlamak için bekler demektedir.³⁶ es-Sekkâkî'nin eserinde ise farklı lafızlarla da olsa konuya ilişkin aynı bilgiler fazlasıyla yer almaktadır. Ancak es-Sekkâkî muktezâi zâhirin hilâfına olan yerleri anlatırken ilk olarak el-Kazvî'nin yaptığı tersine zamirin ismi zâhir yerine getirilmesini değil de ismi işaretin zamir yerine getirilmesiyle başlar.³⁷ Dikkat edilirse ikisi arasında sıralama yönünden farklılık vardır. Bize göre el-Kazvî'nin yaptığı konunun anlaşılması açısından daha uygundur. Zira kelimelerde asıl olan önce isim, sonra zamir gelmesidir. Aksi durumda kelimeler anlaşılabilir. Zamiri tefsir eden merci' yani zâhir isim önceden geçmeden

³³ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 11.

³⁴ Sekkâkî, *Miftâhu'l-ʿulûm*, 296; el-Kazvî, *Telhîşü'l-Miftâh*, 88; İbnü'n-Nâzım, *el-Mişbâh*, 30.

³⁵ Tîbî, *et-Tibyân*, 158.

³⁶ Kazvî, *Telhîşü'l-Miftâh*, 85.

³⁷ Sekkâkî, *Miftâhu'l-ʿulûm*, 294.

zamirler müphemlikten kurtulamaz.³⁸ Dolayısıyla isim yerine zamir gelmesi, muktezâ-i zâhirin hilâfına çıkma konusunda, zamir yerine isim gelmesinden daha öncedir. Çünkü isim önce zikredilir. es-Sekkâkî, zamirin ismi zâhirin yerine getirilme sebeplerini açıklarken el-Kazvînî'den daha fazla açıklamalara yer vermiştir.³⁹

el-Kazvînî *Kelâmın Muktezâi Zâhirin Hilâfına Çıkarıldığı* yer olarak ismi zâhirin zamir yerine getirilmesini bildirir. Eğer bu (zamir yerine getirilecek olan ismi zâhir) ismi işâret olursa müellif tarafından aşağıda zikredeceğimiz şu gerekçelere dayandırılır:

1. Müsnedün ileyhi diğerlerinden ayırt etmeye özen göstermek. Çünkü Müsnedün ileyh ilginç bir hükme mahsustur. Örnek:

كم عاقل عاقل أعيت مذاهبه وجاهل جاهل تلقاه مرزوقا

هذا الذي ترك الأوهام حائرة و صير العالم النحرير زنديقا⁴⁰

Nice çok akıllı kimseler geçim sıkıntısı çekmektedir.

Nice cahil kimseleri bolluk içinde görürsün.

Bu durum akılları hayret içinde bırakmıştır.

Engin ilim sahiplerinin zındık yapmıştır.

Bu şiirde (هذا), öncesinde geçen ve soyut bir durum olan; akıllı kimselerin geçim sıkıntısı çekmesi, cahil kimselerin de bolluk içinde olmasını ifader. Aslında burada (هذا) ismi işareti yerine zamir gelmesi gerekir. Ancak müsnedün ileyh somut olan ilginç bir hükme (Akılları hayret içinde bırakıp, Engin ilim sahiplerinin zındık yapması) mahsus olduğu için zamir yerine ismi işareti gelmiştir.⁴¹

2. Muhatap gözleri görmeyen biri ise onunla alay etmek.

3. Muhatabın çok ahmak veya çok zeki olduğuna işareti etmek.

4. Müsnedün ileyh'in aşırı derecede ortada olduğunu savunmak. Bu kısım müsnedün ileyh dışında da olur.

Bu durum müsnedün ileyh'in dışında da olabilir. Örnek:

تعاللت كي أشجى و ما بكِ علة ترديدن قتلي قد ظفرتِ بذلكِ

Hasta değilken üzülmem için hasta gibi davrandın.

³⁸ Servet Demirbaş, "Kur'ân-ı Kerîm'de 'Zamîru's-Şe'n ve'l-Kıssa' Üslûbu ve Meâllere Yansıması", *Kocatepe İslami İlimler Dergisi* 4 / 1 (Haziran 2021): 41-60. Zamirler ve kullanımıyla ilgili daha daha geniş bilgi için bakınız.

³⁹ Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm*, 294.

⁴⁰ Bu iki beyt Ahmed b. İsâ, İbn Râvendî'ye aittir. Kazvînî, *el-İzâh*, 66.

⁴¹ Teftâzânî, *el-Muṭavvel*, 284.

Ölümümü istiyorsun. Başardın da bunu.

Bu şiirde (بِذَلِكَ) ismi işaret geride geçen (قتل) kelimesini ifade eder. Bu durumda zamir gelmesi gerekirken ismi işaret gelmiştir. Burada (بِذَلِكَ) müsnedün iley değildir. Bu örnek zamir yerine getirilen ismi işaretin müsnedün ileyhın dışında olduğuna şahid olarak getirilmiştir.

Zamir yerine gelen ismi zâhir ismi işaretin dışında bir isim ise bunun gerekçeleri de şunlardır:

1. Müsnedün ileyhın zihine tam yerleşmesi için. Örnek

(قل هو الله أحد الله الصمد)

Bu ayette ikinci (الله) yerine yani ismi zahir yerine zamir gelmesi gerekirdi. Ancak zamir yerine ismi zahir gelmiştir.

2. Duyan kişinin kalbine korku salmak ve bu korkuyu artırmak için.

3. Emredilen kişinin emri dinleme isteğini güçlendirmek için. Örnek

Halifenin (أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ بِأَمْرِكَ بِكَذَا) "Müminlerin emiri sana bunu emrediyor" sözü gibi. Bu örnekte halife kendisi söylediği için (أَنَا أَمْرِكَ) demesi gerekirken yani zamir gelmesi gerekirken ismi zahir (أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ) gelmiştir.

4. Merhamet istemek için.

إلهي عبدك العاصي أتاکا مقرا بالذنوب و قد دعاکا

Allah'ım günahkâr kulun dua ederek ve günahlarını ikrar ederek sana geldi.

Bu beyitte merhamet istemek için (أَنَا) mütekellim zamiri yerine (عبدك) ismi zâhir getirilmiştir. Zira (عبدك) kelimesi merhameti hak etme yönünden (أَنَا)'den daha etkilidir.

el-Kazvî'nin buranın devamında es-Sekkâkî'nin iltifât sanatı konusundaki görüşlerine şu şekilde yer verir "es-Sekkâkî bunun sadece müsnedü ileyhe mahsus olmadığını ve bu kadarla da sınırlı olmayıp mutlak olarak mütekellim, muhatap ve gâibin birinden diğerine intikal ile de olacağını söyledi." es-Sekkâkî'nin eserine baktığımızda mutlak olarak kaydı yer almamaktadır. Ancak el-Kazvî'nin, es-Sekkâkî'nin anlatımını mutlak olarak sözleriyle yorumlamaktadır. Bunun nedenini et-Teftâzânî, es-Sekkâkî'nin eserindeki iltifât ile ilgili görüşlerine bakıldığında ve iltifâta dair verdiği örnekler incelendiğinde bu kanaate varıldığını bildirmektedir.⁴² Dolayısıyla es-Sekkâkî'nin eserinde mutlak olarak sözü yer almazken el-Kazvî'nin buna yer vermiştir. Yani el-Kazvî'nin mutlak kaydı ile es-Sekkâkî'nin ifade etmek istediği iltifâtın müsnedün ileyh ve müsnedün ileyhın dışında olabileceğini bildirmek istemiştir. İki eserdeki lafız yönünden farklılıklardan bir tanesi budur. Ayrıca es-Sekkâkî (أن هذا النوع)

⁴² Teftâzânî, *Muhtaşarü'l-me'ânî*, 188.

(أعني نقل الكلام عن الحكاية الي الغيبة) *kelamın hikâyeden gâibe nakli* ifadesini kullanmaktadır. Burada hikâye ile kastı, mütekellim yani birinci şahıstır. Zira Araplar mütekellimi kişinin kendisini anlatması yani hikâye etmesi olarak gördüklerinden mütekellim yerine hikâye ifadesini de kullanmaktadırlar. es-Sekkâkî, mütekellim yerine zaman zaman hikâye ifadesini kullanırken el-Kazvînî eserinde mütekellim yerine hikâye ifadesine yer vermemektedir.

el-Kazvînî daha sonra bu nakle iltifât denileceğini bildirip iltifâtın âlimler arasında meşhur olan şu tanımını verir “*İltifât, bir anlamı üç yoldan (mütekellim, muhatap ve gâib) biri ile ifade ettikten sonra aynı anlamı üç yoldan diğeri ile anlatmaya devam etmektir*”. el-Kazvînî’ye göre iltifâtı bu şekilde tanımlamak daha dar çerçevede, daha hususi bir şekilde tanımlamadır. Zira es-Sekkâkî’nin anlatımından ve verdiği örneklerden, ona göre iltifâtın, bir cümlede önce üç yoldan biri ile ifade edilmesi gerekirken onun yerine ilk anda diğeri ile ifade etmek veya önce üç yoldan biri ile ifade edip sonradan üç yoldan diğeri ile ifade etmek de iltifâttır. Konunun daha iyi anlaşılması için her iki şekil iltifata şu örnekler verilebilir.

1. Bir cümlede önce üç yoldan biri ile ifade edilmesi gerekirken ilk anda diğeri ile ifade etmeğe örnek: ⁴³ (تَطَاوَلَ لَيْلُكَ بِالْأَثْمَدِ) “*Esmüd’de gecen uzadı.*” Şair burada başlangıçta kendisinden bahsettiği için beyit (لَيْلِي) şeklinde başlaması gerekirken bunun yerine (لَيْلُكَ) muhatap ile başlamıştır. Burada es-Sekkâkî’ye göre iltifât vardır.⁴⁴

2. Önce üç yoldan biri ile ifade edip sonra da üç yoldan diğeri ile ifade etmeğe örnek: مالك يوم الدين إياك نعبد “*Ödül ve ceza gününün tek hâkimi. (Rabbimiz!) Ancak sana kulluk eder*”.⁴⁵ Önce (مالك) kelimesi geçtiği için tekrar kendisinden bahsedilirken (إياك) gâib şeklinde gelmesi gerekirken (إياك) muhatap zamiri gelmiştir.

es-Sekkâkî’ye göre bunların her ikisi de iltifâtın tanımına girmektedir.⁴⁶ Ancak belâgat alimlerine göre iltifât yukarıda zikredilen ikinci kısımdır. Bu nedenle el-Kazvînî *el-Îzâh* isimli eserinde “*Belâgat âlimlerine göre her iltifât, es-Sekkâkî’ye göre de iltifâttır. Ancak es-Sekkâkî’ye göre her iltifât belâgat âlimlerine göre iltifât değildir.*” açıklamasında bulunur.⁴⁷ el-Kazvînî’nin iltifât konusunda es-Sekkâkî’den farklı olarak ele aldığı konulardan bir tanesi de burasıdır.

⁴³ Bu beyit İmruülkays b. Âbis’e aittir. İmruülkays b. Âbis (Ânis) b. el-Münzir el-Kindî, *Dîvânü İmruülkays*, thk. Muhammed Ebu’l-Fadl İbrâhîm, (Kahire: Dâru’l-Mearif 1984), 185.

⁴⁴ Sekkâkî, *Miftâhu’l-‘ulûm*, 301-302; Teftâzânî, *el-Muṭavvel*, 286.

⁴⁵ *Kur’an Yolu* (Erişim 15 Mayıs 2022), Fatiha 1/4-5

⁴⁶ Bkz. et-Teftâzânî, *Muḥtaşarü’l-me‘ânî*, 188.

⁴⁷ Kazvînî *el-Îzâh*, 68.

el-Kazvî'nî, *Telhîşü'l-Miftâh* isimli eserinde mütekellimden muhataba, mütekellimden gâibe, muhatabdan mütekellime, muhatabdan gâibe, gâibden mütekellime, gâibden muhataba iltifât yapıldığına dair örnekler verir.⁴⁸

1. Mütekellimden muhataba iltifâta örnek:

و ما لي لا أعبد الذي فطرني و اليه ترجعون

"Hem ne diye beni yaratan ve sizin de dönüp kendisine varacağınız Allah'a kulluk etmeyeyim ki?"⁴⁹

Ayette (و ما لي) şeklinde mütekellim zamiri ile başlayıp (ارجع) ifadesi ile mütekellim kalıbı ile devam etmesi gerekirken (ترجعون) şeklinde muhatap kalıbıyla devam etmiştir.

2. Mütekellimden gaibe iltifâta örnek:

إنا أعطيناك الكوثر فصل لربك و انحر

"Şüphesiz biz sana bitip tükenmez nimetler verdik. Şimdi sen rabbin için namaz kıl"⁵⁰

Bu ayette (إنا) ile başladığı için (لنا) şeklinde devam etmesi gerekirken (لربك) şeklinde gaib hükmünde olan ismi zâhir ile devam etmiştir.

3. Muhatabdan mütekellime iltifâta örnek:

طحا بك قلب في الحسان طروب بعيد الشباب عصر حان مشيب

يكلفني ليلي و قد شط وليها و عادت عواد بيننا و خطوب⁵¹

Güzel kadınları istemede coşkulu olan kalp seni getirdi.

Gençliğin az geçip ihtiyarlığın zamanında.

Bana Leyla'yı teklif ediyor. Hâlbuki ona yaklaşmam uzaklaşmıştı.

Aramıza nice engeller ve felaketler girdi.

Bu şiirde (بك) muhatab ile başlayıp daha sonra aynı kişiden (يكلفني) şeklinde mensûb mütekellim zamiri ile devam etmiştir.

4. Muhatabdan gaibe iltifâta örnek:

حتي إذا كنتم في الفلك و جرين بهم

⁴⁸ Bkz. Kazvî'nî, *Telhîşü'l-Miftâh*, 89-90.

⁴⁹ Kur'an Yolu (Erişim 15 Mayıs 2022), Yâsîn 36/22.

⁵⁰ Kur'an Yolu (Erişim 15 Mayıs 2022), Kevser 108/1-2.

⁵¹ Bu şiir cahiliye dönemi şairlerinden olan Benî Temîm kabilesine mensup Alkame b. Abde b. Nâşire b. Kays'a aittir. es-Seyyid Ahmed Sakar, *Şerhu Dîvânü 'Alkame el-Faḥl*, (Kahire: el-Matbaatü'l-Mahmûdiyye, 1353/1935), 9.

"Gemide bulunduğunuzda, güzel bir rüzgârla gemiler onları götürdüğü .. sırada"⁵²

5. Gâibden mütekellime iltifâta örnek:

الله الذى ارسل الرياح فتثير سحابا فسقناه

"Rüzgârları gönderip bulutları harekete geçiren Allah'tır."⁵³

6. Gâibden muhataba iltifâta örnek:

مالك يوم الدين اياك نعبد

"Ödül ve ceza gününün tek hâkimi. (Rabbimiz!) Ancak sana kulluk eder"⁵⁴

Aynı konu es-Sekkâkî'nin eserine bakıldığında daha fazla örnek yer almakla beraber el-Kazvînî'nin düzenlediği şekilde olmadığı görülmektedir. Zira es-Sekkâkî önce iltifât türlerini söyleyip sonra örnek vermemiştir.⁵⁵ Dolayısıyla iltifat türlerini takip etmek zordur. Tertip yönünden el-Kazvînî'nin eserinin daha iyi olduğu söylenebilir.

el-Kazvînî'ye göre, sözde iltifât sanatını kullanmanın güzellik yönü şudur: Söz, bir üsluptan diğer bir üsluba nakledildiğinde dinleyeni daha canlandırarak ve onun sözü dinlemesi konusunda daha uyarıcı olacaktır. Diğer bir ifade ile monoton bir anlatımdan dikkat çekici bir anlatıma yol olarak muhatabı daha uyanık hale getirmektir. Müellif Fâtiha suresinde geçen iltifâtı uzun bir şekilde anlatarak bu mevzuya örnek verir.⁵⁶ Bu meselede yapılan araştırma sonucunda, el-Kazvînî'nin Fâtiha suresindeki iltifâtın güzellikleri ile ilgili bahsettiklerinin benzer şekilde ez-Zemahşerî ve es-Sekkâkî tarafından daha önce fazlasıyla dile getirildiğini görülmüştür.⁵⁷ Dolayısıyla el-Kazvînî'nin iltifât sanatı konusunda dile getirdiği ifadeler, kendisinden önce geçen âlimlerin ifadelerinin özeti şeklindedir. Buradan hareketle *Telhîşü'l-Miftâh* isimli eserde müellifin kendisine ait bir orijinal bilginin yer almadığını söylenebilir.

SONUÇ

el-Kazvînî hicri VIII. yüz yılın önemli belâgat alimlerindedir. Belâgat ile ilgili konuları içeren *Telhîşü'l-Miftâh* isimli eseri kendi döneminde ve sonraki dönemlerde etkili olmuştur. Üzerine birçok şerh ve haşiyelerin yazıldığı bu eser es-Sekkâkî'nin *Miftâhu'l-'ulûm* isimli eserinin üçüncü kısmının özeti mahiyetinde kaleme alınmakla beraber, müellifin ifadesine göre kendinden öncekilerin değinmediği belâgat kurallarını da içermektedir. *Telhîş* bir mukaddime üç fen ve bir hatimedden meydana

⁵² *Kur'an Yolu* (Erişim 15 Mayıs 2022), Yûnus 10/22.

⁵³ *Kur'an Yolu* (Erişim 15 Mayıs 2022), Fatır 35/9.

⁵⁴ *Kur'an Yolu* (Erişim 15 Mayıs 2022), Fatiha 1/4-5.

⁵⁵ Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm*, 297-98.

⁵⁶ Kazvînî, *Telhîşü'l-Miftâh*, 91.

⁵⁷ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 10-12; Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm*, 299-301.

gelmektedir. Birinci fen de ilmi meânî konuları ele alınmıştır. İlmi meânî konuları arasında yer alan *müsnedün ileyhin* durumlarından bahsedildikten sonra kelimada *muktezâ-i zâhirin* dışına çıkıldığı yerlerden bahsedilmektedir. Muktezâ-i zâhirin dışına çıkan yerlerden biri iltifât sanatıdır. Yapılan incelemede el-Kazvî'nin iltifât konusunda meânî ilmine katkıda bulunduğu söylenemez. Çünkü kendinden önceki belâgatçıların zikrettiğinin dışında herhangi bir şey ilave etmemiştir. Yine eserde yer alan iltifât ile ilgili meseleler es-Sekkâkî'nin *Miftâhu'l-'ulûm* isimli eserinde yer alan iltifât konusunun özeti mahiyetindedir. Ancak es-Sekkâkî'den farklı olarak iltifâtın tanımında belâgat alimlerinin tanımının es-Sekkâkî'nin tanımından daha dar kapsamlı olduğunu ifade etmiştir. Bunun yanında el-Kazvî'nin iltifât konusunu incelerken takip ettiği yöntem kanaatimizce es-Sekkâkî'den daha iyidir. Zira önce kural sonra örnek zikredilerek kaleme alınmıştır. Yani kurallar ve örnekler yerli yerindedir. Bu nedenle iltifât sanatını öğrenmek isteyenlere *Telhîşü'l-Miftâh*'in önerilecek bir kitap olduğu ifade edilebilir.

KAYNAKÇA

- Abdünnâfi İffet Efendi. *en-Nef'u'l-muavvel fi tercemeti't-Telhîs ve'l-Mutavvel*. İstanbul: Matbaaüi Âmire, 1289.
- Akdağ, Ahmet. "Telhîşü'l-Miftâh'ın Beyân Bölümünün Mütercimi Bilinmeyen Bir Tercümesi". *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 5/3 (2016), 1243-1266.
- Askalânî, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed. *ed-Dürerü'l-kâmine*, Beyrut: Dâru İhyâi Tûrâsi'l-Arabî, 1349.
- Dayf, Şevki. *el-Belâğa: Teṭavvür ve târîḥ*, Kahire: Dâru'l-Meârif, 2008.
- Demirbaş, Servet. "Kur'ân-ı Kerîm'de 'Zamîru's-Şe'n ve'l-Kissa' Üslûbu ve Meâllere Yansıması". *Kocatepe İslami İlimler Dergisi* 4/1 (Haziran 2021), 41-60 .
- Durmuş, İsmail. "Kazvî". *TDV İslam Ansiklopedisi*, Ankara: TDV Yay. 2002, 25/156-157.
- Durmuş, İsmail. "İltifât". *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yay. 2000, 22/152-153.
- Eliaçık, Muhittin. "İltifat Sanatı Üzerine Bir İnceleme". *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi* 6/85 (Aralık 2018), 1-6.
- Fîrûzâbâdî, Ebü't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb b. Muhammed. *el-Kâmûsü'l-muḥîṭ*. Beyrut: Dâru İhyâ Tûrâsi'l-Arabî, 1417/1997.
- İbn Arabşâh, Ebû İshâk İsmüddîn İbrâhîm b. Muhammed b. Arabşâh el-İsferâyînî. *el-Eṭvel Şerḥu Telhîşü'l-Miftâhu'l-'ulûm*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2001.
- İbnü'n-Nâzım, Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Muhammed b. Abdillâh b. Mâlik ed-Dımaşkî eş-Şâfiî. *el-Miṣbâḥ fi'l-meâ'nî ve'l-beyân ve'l-bedî'*. thk. Hüsnü Abdülcélil Yûsuf, el-Cemâmir (Kahire): Mektebetü'l-Âdâd 1409/1989, 30.

- İmruülkays b. Âbis (Ânis) b. el-Münzir el-Kindî. *Dîvânü İmruülkays*. thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm, Kahire: Dâru'l-Meârif 1984.
- Kaçar, Mücahit. "Muhtasar Bir Belâgat Metni: Mefhûmu't-Telhîs". *Journal of Turkish Language and Literature* 1/2 (2015), 45-64.
- Kazvîni, Ebû'l-Meâlî Celâlüddîn el-Hatîb Muhammed b. Abdirrahmân b. Ömer b. Ahmed eş-Şâfiî. *Telhîşü'l-Miftâh*. İstanbul: Şifa Yay., 2017.
- Koroğlu, Selim. *Geniş İzahlı Telhis Tercümesi*. İstanbul: Kitap Kalbi Yayıncılık, 2017.
- Merâgî, Ahmed Mustafa. *Ulûmü'l-belâga*, Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1414/1993.
- Mustafa, Muslihiddin. *Ahterî-i Kebîr*. İstanbul: Matbaa-i Âmire 1310.
- Mutçalı, Serdar. *Arapç-Türkçe Sözlük*. İstanbul: Dağarcık Yay., 2012.
- Râzî, Ebû Abdillâh (Ebû'l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî et-Taberistânî. *Nihâyetü'l-îcâz fî dirâyeti'l-i'câz*. thk. Nasrullâh Hacı Müftüoğlu Beyrut: Dâru Sâdır 1424/2004.
- Safedî, Ebû's-Safâ (Ebû Saîd) Salâhuddîn Halîl b. İzziddîn Aybeg b. Abdillâh. *A'yanü'l-aşr ve a'vânü'n-naşr*. thk. Ali Ebû Zeyd vd. Beyrut-Dımaşk: Dâru'l-Fikri'l-Muâsir, 1418/1998.
- Sakar, es-Seyyid Ahmed. *Şerhu Dîvânü 'Alkame el-Fahl*. Kahire: el-Matbaatü'l-Mahmûdiyye, 1353/1935.
- Sekkâkî, Ebû Ya'kûb Sirâcuddîn Yûsuf b. Ebî Bekr (b.) Muhammed b. Alî el-Hârizmî. *Miftâhu'l-ülûm*. Mısır: Matbaa-i Meymeniyeye, ts.
- Teftâzânî, Sa'düddîn Mes'ûd b. Fahriddîn Ömer b. Burhâniddîn Abdillâh el-Herevî el-Horâsânî. *el-Muṭavvel şerhu Telhîşi Miftâhi'l-ülûm*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1422/2001.
- Teftâzânî, Sa'düddîn Mes'ûd b. Fahriddîn Ömer b. Burhâniddîn Abdillâh el-Herevî el-Horâsânî. *Muḥtaşarü'l-me'ânî*. İstanbul: Şifa Yay., 2017.
- Yenice, Mehmet. *Klasik ve Çağdaş Dönemlerde Anlam Bileşenleri*. Ankara: İlahiyât Yayınları, 2021.
- Yüksel, Ahmet. "Arap Dilinde İltifat Sanatının Tarihi Seyri Üzerine Bir İnceleme". *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 28 (2010), 63-85.
- Zemaşerî, Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî. *el-Keşşâf*. Beyrut: Dâru İhyâi Tûrâsî'l-Arabî 1424/2003.